

İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Eski Şark Eserleri Müzesi bölümünde 3235 envanter numarasına kayıtlı olarak teşhir edilen Adab (bugünkü Bismaya) (1) kralı Lugaldalu'nun heykeli yeryüzünde kime aidiyeti bilinebilen en eski heykel olması dolayısıyla hususi bir kıymet arzeden çok mühim bir eski eserdir.

Bu heykel, Şikago Üniversitesi adına E. J. Banks'in idaresindeki heyet tarafından 12 Aralık 1904 de başlayan Bismaya kazısından elde edilmiştir. Bu araştırmalarda hiç de sistematik ve dikkatli metodlarla hareket edilmeyerek daha ziyade kısa zamanda çok eser elde etmek gayesi gözetilerek arkeolojik ve ilmî esaslar ihmal edilmiştir. Buna ilâveten hâfirin sonradan tamamıyla meydana çıkan kötü niyet ve bozuk psikoloji ile hareketi işi tamamıyla sekteye uğratmıştır. Nitekim aradan daha bir sene geçmeden E. J. Banks'in işten elçektirilmesi üzerine yine Şikago Üniversitesi Profesörlerinden R. F. Harper namına değiştirilen ve uzatılan resmî müsaade ile kazı bir müddet daha devam ettirilmiştir. Zaman itibariyle kısa sürmekle beraber, maceralı safhalar arzeden E. J. Banks'in araştırmaları bilâhare bir rapor (2) ve nihayet 1912 de bir kitap halinde neşredilmiştir (3). Bunlardan başka hiçbir neşriyat yapılmamıştır (4).

(1) Bismaya Bağdatın cenbunda eski Divaniye Sancağının Elbedir Nahiyesinin 10 kilometre kadar cenubu şarkisinde kain olup 15 er metre yükseklikteki 30 kadar tepeden ibaret bir kazı yeri ve İrak harabelerinin en büyüğüdür.

(2) E. J. Banks, A. J. S. L. XX, 59.

(3) E. J. Banks, Bismaya or the lost City of Adab.

(4) Şikago Üniversitesi Şark Enstitüsü Profesörlerinden I. J. Gelb son zamanlarda bu kazıdan elde edilen eserlere ait bir neşriyat ha-

12 Aralık 1904 de başlayan Bismaya kazısının daha ilk günlerinde meydana çıkan iki ayrı yapı tabakası nazarı dikkati celbetmiş ve bunlardan birisinin mâbet, diğeri de saray olarak tavsif edilerek bu binalara ait iç odalar kazılmağa başlanmıştı (5). Mevzuumuz olan heykel bu mâbet odalarından birinin topraktan üç metre derinlikte başsız ve ayakları kısmen kırık olarak meydana çıkmıştır (6). Kırık ayaklar da bir müddet sonra aynı yerdeki topraktan çıkarılmış ve hafriyata devam olunarak baş da bulunmuştur (7).

İstanbul Arkeoloji Müzeleri evrak ve dosya arşivinde bulunan Bismaya hafriyatı dosyasında (8) hafriyatta komiser olarak bulunan Ahmet Haydar Beyin (9) hafriyat safhalarını günü gününe aksettiren birçok yazı ve kıymetli raporları vardır. Bunlardan heykelin bulunuşundan müzeye nakledilişine kadar devam eden vakaları öğrenmek ve tesbit etmek mümkündür (10). Burada sırası gelmişken Osman Hamdi Beyin çok büyük bir cesareti medeniye göstererek İstanbul'daki Amerikan

zırlamakta olduğunu bu tarihten altı sene evvel İstanbulda bulunduğu zaman ifade etmiş ve bu maksatla Eski Şark Eserleri Müzesindeki Bismaya eserlerini de tesbit ederek listesini hazırlamıştı.

(5) E. J. Banks'in yukarıdaki eserleri.

(6) İstanbul Arkeoloji Müzeleri eski harfiyat dosyaları No. 8.

(7) İstanbul Arkeoloji Müzeleri eski harfiyat dosyaları No. 8.

(8) İstanbul Arkeoloji Müzeleri eski harfiyat dosyaları No. 8.

(9) İstanbul Arkeoloji Müzelerinden 1940 da emekliye ayrılan ve uzun seneler bu Müzeye büyük hizmetlerde bulunan B. Haydar Sümerkan.

(10) 1904 Mayıs ayında havaların fazla sıcaklığı dolayısıyla harfiyat muvakkaten tatil e-

Sefiri Leichsmon'u müzeye davet ile vaziyeti anlatıp Sefiri mahcup ederek heykelin iadesi hakkında kanaat ve mufakatini temin etmiş olmasını da şükranla kaydetmek lâzımdır (11).

Bu izahattan sonra Mezopotamya'nın en eski sitelerinden olan Adab'ın kral listelerinde (12) ismine rastlanmayan kralı Lugaldalu'yu bu heykel vasıtasıyla öğrenmiş bulunduğumuzu tebarüz ettirmek lâzımdır. Bu itibarla da ehemmiyeti büyük olduğundan şimdiye kadar neşredilen muhtelif sanat ve kültür kitaplarında, hattâ el kitaplarında bol bol bahsedilmiş olması-

dilmiş, o zamana kadar bulunan eserler kazı yeri civarındaki odaya kilitlenerek ve mahalli hükümete haber verilerek muhafazaları Elbedir Aşiretinden sekiz bekçiye tevdi edilmişti. 6 Eylül 1904 de kazılara başlanmak üzere dönüldüğü zaman bu odanın arka duvarı delinerek heykel ve diğer bazı eserlerin çalındığı anlaşılmağa vaziyet resmi makamlara ve İstanbul'a bildirilmişti. Yapılan ilk tahkikat neticesinde mütecasirlerinin hâfirin hizmetçisi Ahmet ile Bağdat Amerikan Konsolos Vekilinin kavası Hüseyin Ağa isminde birisi olduğu anlaşılmıştır. Şöyleki Hâfir Bağdatta iken Elbedir aşiretinden Abbas Belhi namıyla birisiyle mektuplaşarak Kabile Seyhi Şeyh Süfyan'ında yardımını temin edip hizmetçisi Ahmed ile Konsolosluk kavası Hüseyini ve bir mekkareciyi geceleyin kazı yerine göndererek ve oradaki bekçileri de Şeyhin korkusu ile kandırarak odanın duvarını deldirip eserleri yine geceleyin 60 kilometre mesafedeki Kütülammarede Hacı Hasan Hanına aşırarak vekili umuru İsa Çelebiye ulaştırmıştır. Bu hırsızlık yapılırken hırsızlığın Aşiret eşkiyası tarafından yapılmış olduğu zannı hatıra gelebilsin diye odadan başka civardaki kalenin bazı kapı ve duvarları da yıktırılmıştır. Bu sırada hâfirin ailesi Amerikaya hareket etmek üzere olduğundan Bağdattan hareket edip Basradan aktarma suretiyle geçen bir İngiliz vapuru ile çalınan eski eserlerin İranın sahil şehirlerinden birine çıkarıldığı anlaşılmıştır. Vapura nakledilemeyen bir kısım sandıklarda Kütülammarede ele geçirilerek tesbit edilmiş ve bu işe el koyan resmî ve adlî makamlara teslim olunmuştu. Suçluların adalete teslim olmaları güya ecnebi hizmetinde bulunmaları hasebiyle gecikmiş ve bu sırada hâfirle birlikte tebdili kıyafet ederek Bağdattan kaçtıkları anlaşılmıştır. Hâdise ile Hükümet ciddi ve esaslı şekilde alakadar olmuş ve neticede kaçırılmış olan heykelin de dahil bulunduğu eski eserler Hükümete teslim edilmişti.

na rağmen bütün hususiyetleri göz önünde tutularak toplu bir halde anlatılmamıştır. İşte bunun içindir ki, baş taraftaki izahatı da ihtiva eden bu yazımızı hazırlamak lüzumunu hissettik. Şimdi muhtelif bakımlardan yapmış olduğumuz incelemelerin neticelerini bildiriyoruz.

1 — Umumi görünüş:

Tabii büyüklükten küçük olan heykelin 7 santimetrelik kaidesiyle birlikte yüksekliği 79, genişliği 29,5 ve kalınlığı da 23 santimetredir. Ve daha ziyade alçı taşına benzeyen, iyi bir cinsten olmayan bir mermerden işlenmiştir. Vücutta ve daha ziyade baş kısmında görülen kabarcıklar ve pürüzler bunu açıkça göstermektedir. Bunlar heykelin uzun müddet toprak altında kalması neticesi teşekkül eden tuz kristalleridir. Nitekim hafriyat komiserinin raporunda ilk bulunuş anında bile "tesiri türab ve rutubetten haraba yüz tutmuş" olarak tavsif edilmektedir (13). Ön kısımda izah edildiği veçhile baş ile kaide üzerindeki küçük ayaklar kırılmış halde ayrı ayrı ele geçtiği için sonradan birleştirilmiştir. Böyle oldukları bilhassa başta açıkça görülüyor. Gözler ve kaşların aslında renkli ve kıymetli taşlarla tebarüz ettirilmiş olduğunu gösteren oyuklar ilk bakışta nazarı dikkati çekmektedir. Bu renkli ve kıymetli taşlarla heykelin mâbette daha da gösterişli olarak durduğunu tahmin etmek mümkündür.

(11) Aziz Ogan, 24.I.1954 tarihli Cumhuriyet Gazetesinin ilâve nüshasındaki hatıralarından.

(12) Mezopotamya Kral listelerinde Tufandan evvel ve Tufandan sonra olmak üzere muhtelif hanedanlara ait bir çok kral isimleri bildirilmekte ve bunların saltanat yılları mübalâğalı surette gösterilmektedir. Bu kralların bir kısmı efsanevi olup isimleriyle veya başka adlarla zikredilen efsanelerle tanınmış ilâh veya yarı ilâh mahiyetindedirler. Bu kabil kral listelerinde Adap kralı olarak sadece Lugalannimundu'dan başka isim geçmemektedir. Bakınız: H. Zimmern Z. D. M. G. 78/30, E. F. Weidne Die Könige von Babylonien und Assyrien.

(13) Müzedeki hafriyat dosyasında Komiserin 12 Şubat 1319 tarihli raporu.

2 — Kıyafet:

Umumiyetle Sümerlilerin heykeltraşi eserlerinde ve kabartmalarında bâriz bir hususiyet arzeden kıyafet burada da en iyi bir misalini vermektedir. Saç, sakal tamamen traş edilmiş, belden üst kısım çıplak, aşağısı bel hizasından tutturulmuş olarak pileli eteklikler gibi genişliyerek ayaklara kadar inen uzun bir koyun postu elbise ile örtülüdür. Bu elbise kalınca altı sıra halinde dikine çizgilerle süslü, uçları sivri pilelidir. Bel kuşağının ucu arkadan sarkmış olarak görülüyor. Ayaklar keza çıplaktır. Sümerlilerin bu basit kıyafetini iklim hususiyetleriyle birlikte sade ve tabii oluşlarıyla izah etmek mümkündür. İlâhî nizam, ahenk ve mânevi varlıkları daima en yüksek mertebeye ulaştırmağa çalışan bir kavmin kıyafetinde sadeliği tercih etmesi gayet tabiidir.

3 — Vaziyet ve ifade:

Şehrin hem hükümdarı, hem de baş rahibi sıfatını haiz olan Sümerlilerin devlet reislerinin (14) heykelleri daima aynı vaziyet ve ifadeyi taşımaktadırlar. Bu da tâzimkâr bir vaziyette, keskin bir şekilde dirsekten kırılan kolların göğüs üzerine ulaşarak ellerin hürmetkârane bir tarzda bağlanması ile yüzün tatlı ve mânalı ifadesidir. Bu heykeller mâbetlerde en büyük tanrının karşısında daima ayakta bulunduruldukları için hükümdarın rica ve niyazlarını müsait bir şekilde karşılıyarak lûtf ve ihsanını esirgememiş bulunan tanrıya minnet ve şükran borçlarının her an eda edilmekte olduğuna delil teşkil ederler. Ellerin göğüste bulunuşu, ilâhî nizamın ve ahengin sahibi tanrıya karşı bir teslimiyet ve itaat, yüzdeki hafif tebessüm, müteşekkir ve mesud izler de memnuniyet ve minnettarlığın ifadesidir. Umumiyetle Sümerlilerin bütün heykelleri aynı ifade tarzını taşırlar (15).

(14) Hükümdarlık ve baş rahiplik sıfatının ikisini birden ifade eden sümerce ünvan Patesi veya daha doğrusu yeni okunuşu ile Ensi kelimesidir.

(15) Uruk Kralı Lugalkisalsi'nin küçük öğ-

4 — Kitabe:

Heykelin sağ omuzu üstünde, taşın en düz bir kısmı üzerine kazılmış bulunan muntazam bir çerçeve içindeki satır çizgilerini de havi üç satırlık kitabesi hem eski bir yazı örneği olması ve hem de heykelin hüviyetini göstermesi bakımından mühimdir. Transkripsiyonu şudur:

É. S A R

L U G A L

D A - L U

L U G A L

ki

A D A B

Bu eser ilk meydana çıkarıldığı zaman evvelâ hâfir E. J. Banks, sonra da F. T. Danguin ilk satırı kralın adı olarak kabul edip ikinci satırı kuvvetli kral mânasına tercüme ederek "Adabın kuvvetli kralı É. SAR" diye neşrettiler (16). Bunun çok yanlış olduğu muhakkaktı. İlk satırın É= ev, mâbet ile başlaması dolayısıyla "SAR" kelimesinin mâbet ve ikinci satırın kralın ismi olduğu aşikârdır. Böylece tercümesi "E. SAR mâbedinde Adab kralı LUGAL-DALU"dur. Cümleye bir fiil ilâvesiyle daha serbest tercüme de yapılabilir. Fakat ne olursa olsun bu kısa kitabeden kralın adını öğrenmiş bulunuyoruz.

5 — Kronoloji:

Eski Önasya kronolojisi hakkında zaman zaman ortaya çıkan yeni noktalar birbirlerini teyid etmekten ziyade hiç tutmayan rakamlar halinde tezahür etmektedirler. Fakat muhakkak olan bir şey varsa kral listelerine ve senkronistik esaslara dayanan araştırmalar neticesinde

luna ait Louvre Müzesinde bulunan heykel de hemen hemen tamamen aynıdır. Bakınız: F. T. Danguin R. A. XX, 3.

(16) E. J. Banks, A. J. S. L. XXI, 59.

F. T. Danguin, Les Inscriptions de Sumer et d'Akkad 216.

Önasya kronolojisi eskisine nazaran biraz daha inmiştir. Milâttan önce 1400 yıllarından evvel hemen hemen bütün Önasyada devam etmiş olan karanlık çağın müddetinin azaldığı ve Birinci Babil Hanedanının sonunun hiç olmazsa ortalama 200 yıl kadar indirildiğini kabul etmek lâzımdır (17).

(17) Kronolojik noktai nazarlar için bakınız:

Kemal Turfan, Eski Önasya kronolojisinin mühim bir noktası (Sümeroloji Araştırmaları 1940-1941 sayfa 955).

Bunlara nazaran geriye gitmek suretiyle Cenubi Mezopotamyada Sümerlilerin en eski yazılı vesikaları veren sitelerinin tarihini yuvarlak rakam 3000 den 2800 rakamına indirmemiz lâzımdır. Böylece Adab kralı Lugaldalu'nun zamanını takribî olarak bu rakamla tarihlendirebiliriz.

Dr. Mustafa Kalaç, Önasyada ikinci bin yıl kronolojisinin bugünkü durumu. (İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı No. 6, sayfa 41, 1953 İstanbul).